

# فلسفۀ ارتباطات

---

عنوان و نام پدیدآور: فلسفه ارتباطات: جستارهایی در فلسفه یونانی

مشخصات نشر: تهران: ققنوس، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۴۳۹ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۷۸-۱۶۹-۷

وضعیت فهرست‌نویسی: فپیای مختصر

یادداشت: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

یادداشت: این کتاب ترجمه‌ای از کتاب *The philosophy of communication* است.

یادداشت: واژه‌نامه.

یادداشت: نمایه.

شناسه افزوده: بودوریس، کنستانتین، Boudouris, Konstantine، ویراستار

شناسه افزوده: پولاکاس، جان، Poulakos, John، ویراستار

شناسه افزوده: آذری، غلامرضا، ۱۳۵۰-، مترجم

شناسه افزوده: کیانی، حسین، ۱۳۳۹-

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۳۷۹۸۷۵۲

---

# فلسفه ارتباطات

جُستارهایی در فلسفه یونانی

ویراستاران:

کُنستانتین بودوریس

جان پولاکاس

مترجمان:

غلامرضا آذری

حسین کیانی



این کتاب ترجمه‌ای است از:

***The Philosophy of Communication***

Volume I

Greek Philosophy of Communication

Edited by Konstantine Boudouris & John Poulakos

International Center for Greek Philosophy and Culture, 2002



انتشارات ققنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهدای ژاندارمری،

شماره ۱۱۱، تلفن ۴۰ ۸۶ ۴۰ ۶۶

ویرایش، آماده‌سازی و امور فنی:

تحریریه انتشارات ققنوس

\* \* \*

کنستانتین بودوریس و جان پولاکاس

فلسفه ارتباطات

جستارهایی در فلسفه یونانی

ترجمه غلامرضا آذری و حسین کیانی

چاپ اول

۱۱۰۰ نسخه

۱۳۹۴

چاپ شمشاد

حق چاپ محفوظ است

شابک: ۷ - ۱۶۹ - ۲۷۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 600 - 278 - 169 - 7

[www.qoqnoos.ir](http://www.qoqnoos.ir)

Printed in Iran

۲۸۰۰۰ تومان

تقدیم به سقراط

به مناسبت دو هزار و چهارصدمین سالروز درگذشت او  
کُنستانتین بودوریس و جان پولاکاس

تقدیم به شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی

که کلامِ آهنگینِ نبشته‌های دیوان او درس  
انسانیت و غوغا، و غایتِ توجه به فلسفه  
ارتباطات میان هستی و نیستی است.

غلامرضا آذری و حسین کیانی



## فهرست

- اشاره ..... ۹
- دبیاچه مترجمان ..... ۱۱
- مقدمه ویراستاران ..... ۴۳
۱. گفتمان و گفتگو: پرسش‌هایی که باید پیش از مطالعه ادبیات  
دوره گذار حل و فصل شوند: یوجین وی. آفوناسین ..... ۵۳
۲. دسترسی به نوس: آلستر بیٹی ..... ۷۳
۳. چالش‌های اخلاقی برای ریطوریکای ارسطو در عصر ارتباطات  
واسطه‌مند: پت اس. بنت ..... ۸۷
۴. مکالمه‌ای درباره فضیلت روزمره: ارتباطات سقراطی به مثابه  
غایت، نه ابزار: فرانسیسکو جی. گونسالس ..... ۱۰۷
۵. کایروس و بیان: مفهوم‌سازی‌های مقایسه‌ای بلاغت در یونان و  
چین باستان: ریچارد هارتنت ..... ۱۲۷
۶. نظریه ارزشیابی برهان ارسطو: دیوید هیچکاک ..... ۱۵۷
۷. لوگوس و کثرت‌گرایی: بنیان نهضت سوفسطایی: دیوید سی.  
هافمن ..... ۱۸۹
۸. تحلیل در ارتباطات عاطفی فریبده: کوستاس کالیمتریس ..... ۲۰۳

۹. فلسفه، بلاغت و اِروس در پیدایش خودشناسی: ماری لی میفسود..... ۲۱۵
۱۰. اصل ارتباطات در متن بنیادباوری و نسیت‌باوری: ایگور نواجای ..... ۲۳۳
۱۱. جنبه‌های اخلاقی فناوری ارتباطات: یوهانی پیثتارینن..... ۲۵۱
۱۲. بلاغت ستایش و تشکیل هویت: تاکیس پولاکاس..... ۲۶۹
۱۳. ارتباطات میان‌فرهنگی در دوران باستان: جریمایا ریدی..... ۲۹۷
۱۴. لذت بلاغت: گورگیاس افلاطون و بلاغت ارسطو: پاتریشیا سوزان سالیوان..... ۳۲۵
۱۵. دیدگاه پروکلوس دربارهٔ چگونگی ارتباطات افلاطونی: هرولد ترانت..... ۳۳۹
۱۶. بنیان‌های معرفت‌شناختی ارتباطات در فن شعر و تفسیر ارسطو: آشتی معاصر با پُل ریکور: اشتفانی تئودورو..... ۳۵۳
۱۷. قیاس‌ناپذیری ارتباطات فلسفی در رسالهٔ قوانین افلاطون: هایدیا یاما‌کاوا..... ۳۷۳
- ..... ۳۹۷ واژه‌نامه
- ..... ۴۰۵ نمایهٔ نام‌ها
- ..... ۴۱۵ نمایهٔ موضوعی



## اشاره

مرکز بین‌المللی فلسفه و فرهنگ یونانی (آی. سی. جی. پی. سی)<sup>۱</sup> یک نهاد دانشگاهی، پژوهشی و فرهنگی غیرانتفاعی است. مقر این مرکز در جزیره ساموس (فیثاغوری)،<sup>۲</sup> سرزمین ایونیا،<sup>۳</sup> واقع است که زادگاه فلسفه نیز هست.

هدف این مرکز ارتقای پژوهش‌های بین‌المللی درباره فلسفه یونانی و هماهنگ‌سازی، رشد و توسعه تحقیقاتی است که به دست اهل فن در زمینه فلسفه و فرهنگ یونانی انجام گرفته است.

از دیدگاه این مرکز، فلسفه یونانی شامل خلق آثار فلسفی یونانی از زمان پیش‌سقراطیان<sup>۴</sup> تا به امروز می‌شود؛ چراکه این آفرینش‌های فکری به همان

---

1. The International Center for Greek Philosophy and Culture (ICGPC)

2. Samos (Pythagorion)

۳. Ionia؛ اشاره به فرهنگ بنیادی و تاریخی «ایونیا یا یونیا» که نخستین مراحل تمدن یونان را در بر می‌گرفت. گاهی به آن «ایونی» هم اطلاق می‌شود. این مراحل را یونانی‌های ساکن شهر میلئوس در آسیای کوچک و یونانی‌های ساکن جزیره‌های لسبوس و تنوس (Lesbos & Teos) در دریای اژه توسعه دادند. این‌ها اولین کسانی بودند که راه مستقل تفکر را پیش گرفتند، راهی که جد و جهد فکری یونان به مثابه فرهنگی مستقل از آن سرچشمه گرفته است. -م.

۴. خطاب به دوره‌ای بسیار مهم و کلیدی در تاریخ فلسفه و فلسفه ارتباطات روشن‌اندیشی.

زبان یعنی «زبان یونانی»<sup>۱</sup> بیان شده‌اند. از این رو، نه تنها فلسفه کلاسیک یونان باستان، بل فلسفه آباي کلیسا<sup>۲</sup> همراه با فلسفه بیزانس،<sup>۳</sup> فلسفه جدید و فلسفه معاصر یونان نیز به مثابه فلسفه یونانی برشمرده می‌شوند.

به علاوه، با توجه به گسترش فعالیت‌ها در شرق اژه،<sup>۴</sup> هدف این مرکز تسهیل ارتباطات میان مردم از فرهنگ‌های مختلف است، تا بتواند جایگاهش را در مقام چراغ راهنما و حامی و پشتیبان ارزش‌های خلاق یونانی، مسیحی، و روح جهانی پابرجا سازد.

حصص یا دوره پیش سقراطیان (Presocratics) اشاره به نخستین متفکران و اندیشمندان یونانی دارد که عقل‌باوری را در شناخت اساسی مسائل و قوانین طبیعی، و محیط پیرامون متحول ساختند و ریشه‌ای‌ترین جنبش‌های فکری آن‌ها به قرن ششم ق.م بازمی‌گردد. مثلاً تالس را اولین متفکر رسمی این دوران می‌نامند که معتقد بود جهان مادی ممکن است از بُعد ارتباط شناختی در اصل از یک عنصر یا ماده اولیه تشکیل شده باشد، اما به اشتباه آن را عنصر آب برمی‌شمرد. پس از او می‌توان به شاگرد وی آناکسیماندر میلئوسی نگریست یا کسان دیگری چون: آناکسیمنس، هراکلیت، فیثاغورس ساموسی، پارمنیدس، امپدوکلس، لئوکیپوس، دموکریتوس و ... - م.

#### 1. Greek Language

۲. Church Fathers؛ یا نخستین رهبانان دین در کلیسا. پس از نویسندگان دوره رشد، آموزش و الهام دینی در یونان باستان که با مرگ «یوحنا» در حدود سال ۱۰۱م پایان گرفت، این عالمان دینی سر برآوردند، و بدان علت به این نام شهره شدند که آباي مسیحیت برخی از حواریون یا رسولان را می‌شناختند و از آن‌ها مستقیم یا غیرمستقیم تعلیم گرفته بودند. در بین آن‌ها می‌توان از قدیس پولوکارپوس، قدیس ایگناتیوس و قدیس کلمنس اسکندرانی نام برد که مشهورتر بودند. - م.

۳. Byzantine؛ اشاره دارد به دوره‌ای از تاریخ تمدن یونان باستان که امپراتوری بیزانس (Byzantium) جزو تداوم کلی سده‌های میانه آن محسوب نمی‌شود. در واقع، خاک بیزانس شامل یونان، شبه‌جزیره بالکان در جنوب دانوب، آسیای باختری تا دره دجله و فرات، مصر و نواحی ایتالیا بود. از این رو، علم فلسفه در این دوران به شکوفایی همه‌جانبه‌ای در بین اندیشمندان وقت تبدیل شد. مثلاً گویش آتیک، خواندن و بحث در باب آثار کلی یونانی، و از حفظ کردن سرودهای عامه‌پسند هومری و ...؛ شروع اندیشه فلسفی بود که شرط ورود به آموزش فن خطابه یا بلاغت و معانی بیان را ممکن ساخت. - م.

#### 4. Eastern Aegean

## دیباچه مترجمان

قبل از هر چیز، اذعان می‌کنیم که ادبیات سه حوزه گسترده، مهم و بنیانی «تاریخ فلسفه ارتباطات»، «فلسفه ارتباطات» و «فلسفه نظریه‌های ارتباطات» در انواع انسانی و جمعی آن در چارچوب آثار پارسی اعم از تألیف یا ترجمه، با رویکرد سنتی و روشمند در عرصه‌های مطالعات دانشگاهی علم ارتباطات، همواره مهجور و محدود مانده است. این مسئله علمی و آموزشی از جمله نقص‌های جدی مشکلات آموزشی و پژوهشی پایه در این حوزه و رشته علمی است و نمی‌توان به‌سادگی از اهمیت کلیدی آن روی‌گردان شد. شاید بتوان برخی دلایل این ناموزونی و ناهماهنگی فکری و روشی را از یک سو، نحوه شکل‌گیری تاریخ ارتباطات و رسانه‌ها در ایران، و از سوی دیگر، برنامه‌ریزی درسی، تخصصی و جامع برای آموزش و پژوهش آن برشمرد. در هر صورت، هنوز پرسش‌های زیادی برای مسئله‌آمیز بودن این موضوع در حال صورت‌بندی است و چنان‌که از شواهد و قرائن برمی‌آید، کاری سختکوشانه و جهانی که مبتنی بر تعیین سرفصل‌های معیار در این زمینه باشد، هنوز صورت نگرفته است! مجموعه مقالاتی که در دست شماست در دو مجلد جداگانه (جلد یکم به ویراستاری کنستانتین بودوریس و جان

پولاکاس: ۱۷ فصل؛ و جلد دوم به ویراستاری کنستانتین بودوریس و تاکیس پولاکاس: ۲۲ فصل) چونان اصل اثر فراهم آمده است که شامل نوشتارها و مقاله‌های برگزیده نخستین همایش فلسفه ارتباطات سال ۲۰۰۲ آتن در کشور یونان و پاسخی هرچند ابتدایی و مقدماتی به برخی از پرسش‌های کلیدی تنها یک حوزه مذکور از سه حوزه فوق یعنی «فلسفه ارتباطات» از دیدگاه «اندیشه‌ها و رویکردهای یونانی» است؛ هرچند که فحوای اغلب جستارهای موجود در مباحث هر دو جلد ابعاد تاریخی و نظریه‌ای هم دارند که پیشینه غنی فلسفه یونان باستان از دوره پیش سقراطیان تا دوران حاضر را در بر می‌گیرد. این مجموعه به منظور کاربرد و استفاده مستقیم دانشجویان دوره‌های کارشناسی ارشد و دکترای ارتباطات با در نظر گرفتن دغدغه‌های پیشین، کنونی و قابل توجه آن‌ها در محافل علمی و دانشگاهی، به خصوص ارتباط‌پژوهان متخصص و استادان و مدرسان علاقه‌مند به این موضوع، تهیه و ترجمه شده است.

در ذیل می‌کوشیم ضمن معرفی هر دو مجلد، مقدمه‌ای از ماهیت «فلسفه ارتباطات» ارائه کنیم و امیدواریم که در طرح نسبی مباحث، نظریه‌ها، عقاید و اندیشه‌ها نیز حق مطلب را ادا کرده باشیم.

### (۱)

مقاله‌های ارائه‌شده در مجلد یکم تلاشی است برای کنکاش در فلسفه ارتباطات با تأکید بر دیدگاه‌ها و اندیشه‌های یونانی. نویسندگان این جستارها با عنایت به پدیده‌های معاصر چون انفجار پیشرفت‌های فناوری در ارتباطات عمومی یا کاربردهای فراگیر رایانه و اینترنت، توجه خود را به فرهنگ یونان باستان در خصوص آرا و اندیشه‌هایی معطوف ساخته‌اند که امروز می‌توانند در فهم شیوه‌های برقراری ارتباطات به ما

یاری رسانند. اگرچه هر یک از این مقاله‌ها از لحاظ رویکرد، هدف و دامنه بحث با یکدیگر تفاوت دارند، همه آنها این مفهوم را پوشش می‌دهند که مسائل ارتباطات از گذشته‌های دور و از اساس به همان شکل باقی مانده‌اند. به این اعتبار، همه آنها همان واحدهای سه‌گانه تحلیل را مورد خطاب قرار می‌دهند که اندیشمندان یونانی قرن‌ها پیش مورد توجه قرار داده بودند. یعنی: لوگوس (کلمه / کلام)<sup>۱</sup>، گوینده<sup>۲</sup> و شنونده(ها)<sup>۳</sup>. در عین حال، همه آنها، برخی آشکارتر از دیگران، به خصیصه صوری گفتگو و بلاغت اشاره داشته‌اند، یعنی به دو وجه از ارتباطات که جایگاه مرکزی تفکر یونان باستان را اشغال کرده است. چارچوب اصلی فلسفه ارتباطات یونان باستان به طور رسمی در سده چهارم قبل از میلاد پدید آمد و بعدها جزئیات بیشتری به آن افزوده شد. البته، پوشش‌ها و جریان‌های فکری که چنین رشد و گسترشی را برانگیخت به زمان‌های دور هومر، پیش سقراطیان و سوفسطاییان<sup>۴</sup> بازمی‌گردد.

ارزش این مقاله‌ها زمانی به نحو عالی درک می‌شود که همراه با مقاله‌های ارائه شده در جلد دوم خوانده شود. مقاله‌های ارائه شده در هر دو جلد به افتخار دوهزار و چهارصدمین سالروز درگذشت سقراط به او تقدیم شده است. سقراط در مقام نخستین نظریه‌پرداز ارتباطات در یونان نه تنها مبدع شیوه تعامل میان فردی<sup>۵</sup> بود، بل روشی برای محک زدن و به معارضه طلبیدن مفروضات یکدیگر در معرض عام به دست داد.

نویسندگان، هماهنگ با آرایه پیچیده جهان امروز، اصولی از ارتباطات را مطرح کرده‌اند که دربرگیرنده چالش‌های میان فردی و ارتباطی ای است که سقراط به منزله سودمندترین عنصر برای دولت‌شهر در نظر آورده بود. اما آنها رؤیای سقراط را تا امروز که ۲۴۰۰ سال از مرگ او می‌گذرد نیز

---

1. logos    2. speaker    3. listeners    4. Sophists    5. interpersonal

حفظ کرده‌اند، یعنی امید به این‌که بحث‌ها، جدل‌ها و تأملات همگانی ما روزی با بهترین تعامل‌های گفتگویی مان سازگار شوند.

در این دو مجلد، ترسیم روند مباحث مربوط به «فلسفه ارتباطات» از آن روی که مواد آن را سخنرانی‌ها و نشست‌های تخصصی نخستین همایش فلسفه ارتباطات در آتن یونان در سال ۲۰۰۲ تشکیل می‌دهند و مطالب و رویکردها و پارادایم‌های غالب را به میان می‌کشاند، مورد امعان نظر و استفاده‌هایی حین کلام و نوشتار مترجمان واقع شده‌اند: در هر کدام از این مجلدها «فلسفه ارتباطات» معنا و نگرش خاصی را بیان می‌کند.

گُستانتین بودوریس و جان پولاکاس در مجلد یکم از فلسفه یونانی ارتباطات و نگاه‌های جهانی آن به انتخاب برترین دیدگاه‌ها دست یازیده‌اند، و در مجلد دوم، بودوریس به همراه تاکیس پولاکاس در برآیندی ژرف‌نگر به فلسفه ارتباطات محض در دوران معاصر نگریسته‌اند؛ و از این رهگذر، اندیشه‌ها و رویکردهای معاصر را به نحوی بی‌طرفانه و البته با دیدگاهی تحلیلی-تبیینی به گزینش و انتشار سپرده‌اند. به باور مترجمان، این دو اثر کلیدی در آینده‌ای نزدیک می‌توانند بخش‌های مهم و اساسی از ادبیات مطالعات ارتباطی را به خود اختصاص دهند و همواره برای دانشجویان دو حوزه «فلسفه و ارتباطات» محملی از مباحث بنیادی را پدید آورند.

چنان‌که از محتوای هر دو اثر برمی‌آید، اغلب نویسندگان و سخنرانان شرکت‌کننده در همایش کوشیده‌اند (الف) رویکردها، مفاهیم و نظریه‌های بنیادی فلسفه ارتباطات را در شکلی قوام‌یافته، روشمند و تخصصی به بحث و نظر بگذارند؛ (ب) اندیشه‌های فلسفی یونان باستان را در چارچوب ارتباطات زبانی، بلاغی، میان‌فردی و فرهنگی به چالشی

بُرهان آوارانه فراخوانند؛ و ج) ارتباطی دانستن و فلسفیدنِ فرهنگِ یونانی را در شعاع و روشنایی معرفت خواهانه به نقد، ارزیابی و تفسیر کشانده‌اند تا خواننده را به ابعاد متفاوت این گسترهٔ فکری و روشی نظام‌مند دعوت کنند. از این رو، ما با نوعی تاریخ عقاید فلسفی نیز مواجه می‌شویم که ارتباطات انسانی، گروهی و بلاغی را در گستره‌ای وسیع از تعاملات و تبادلات تحلیلی و تبیینی جهان امروز، چالش‌های جبر فناورانه و رسانه‌ای به شرح و نقد و تفسیر وارد می‌کند.

دربارهٔ سهم ترجمه باید اذعان کنیم که در عین توجه به تمامی معادل‌ها و هماهنگی‌های واژگانی در هر دو حوزهٔ فلسفه و ارتباطات، میان مترجمان اشتراک نظر کامل وجود داشت و البته گاهی اوقات مقاله‌ای حوصله و تأمل زیادتری را طلب می‌کرد که نیاز به مشورت و تدقیق حرفه‌ای‌تر بود. در هر حال، از مقدمهٔ ویراستاران تا پایان فصل یازدهم را جناب آقای حسین کیانی (محقق، مترجم و ویراستار ارشد حوزهٔ فلسفه و ادبیات) و از فصل دوازدهم تا پایان فصل هفدهم را جناب آقای دکتر غلامرضا آذری (استاد دانشگاه، محقق و مترجم حوزهٔ ارتباطات و مطالعات رسانه‌ای) به فارسی برگرداندند. امید بر آن است که تنوع و گستردگی مقاله‌ها برای خوانندگان و علاقه‌مندان متخصص حوزهٔ ارتباطات و فلسفه و فلسفه و ارتباطات؛ فلسفهٔ ارتباطات و ارتباطات فلسفی و سایر حوزه‌ها و گرایش‌های دور و نزدیک انگیزه و جذابیت بیشتری ایجاد کند. هیچ اثری خالی از عیب و نقص نیست و مترجمان با روی گشاده‌پذیری هر گونه نقد، ارزیابی و تفسیر در فحوای مباحث و محتوای نوشتارها هستند. در پایان، مترجمان وظیفهٔ خود می‌دانند که از همهٔ همکاران و دوستان انگیزه‌بخش در انتشارات ققنوس به‌ویژه ریاست محترم انتشارات، جناب آقای امیر حسین زادگان، کمال تشکر و

سپاسگزاری‌شان را ابراز دارند. امیدواریم که در آینده بتوانیم در همین زمینه آثار تخصصی‌تری را به حوزه اندیشه‌ورزان علوم فلسفه و ارتباطات تقدیم کنیم.

با آرزوی توفیق  
غلامرضا آذری و حسین کیانی

## (۲)

### ۱. فلسفه ارتباطات: چیستی و ماهیت

پیش از پرداختن به این موضوع لازم می‌نماید تا نخست از حیث تاریخی، گذری بر تکوین و مفهوم علم ارتباطات داشته باشیم و سپس به مطالعات تکمیلی نگاهی دوباره بیندازیم؛<sup>۱</sup> و در نهایت به سراغ چیستی و ماهیت «فلسفه ارتباطات» برویم.

#### ۱.۱. ریشه‌های سنتی-تاریخی علم ارتباطات

ارتباطات<sup>۲</sup> به منزله حوزه مطالعاتی و رشته مستقل علمی یکی از قدیمی‌ترین مطالعات دانشگاهی جهان است.<sup>۳</sup> نخستین کتاب ارتباطی در

---

۱. در باب اهمیت تاریخی مفهوم «علم ارتباطات» جستار ذیل توصیه می‌شود:  
اورت میچل راجرز، تاریخ تحلیلی علم ارتباطات، ترجمه و تحشیه غلامرضا آذری (تهران: نشر دانژه، ۱۳۸۷).

ریشه‌های تاریخی پژوهش در ارتباطات جمعی، جستار یکم از مقدمه کتاب: شرون ای. لاوثری و ملوین ال. دی فلور، نقاط عطف در پژوهش‌های ارتباط جمعی، ترجمه محمد گذرآبادی، زیر نظر و با مقدمه و ویراستاری غلامرضا آذری (تهران: نشر دانژه، ۱۳۹۰)، صص ۵۱-۱۷.

#### 2. Communications

۳. از آن بحث قدیمی یعنی «ارتباط (communication)» به شکل مفرد و به صورت جمع



کشور مصر به قلم پتاح حوتپ،<sup>۱</sup> فرماندار ممفیس، و گراند ویزر<sup>۲</sup> (نخست‌وزیر وقت) در حدود سال ۲۶۷۵ ق.م به نگارش درآمد (Rinard 2001, 21). شاید به جرئت بتوان گفت که این کتاب برجسته نخستین سند جهانی است که مورخان ارتباطی از آن به عنوان اولین دستنامه ارتباطات انسانی<sup>۳</sup> یاد می‌کنند، طوری که درباره وظایف انسان در برابر هم‌نوعان به اندرز و حکم می‌پردازد، چنان‌که در جایی می‌گوید:

به سبب دانشت به خود مغرور مباش. همچنان‌که با آموختگان رأی می‌زنی، با ناآموختگان نیز مشورت کن؛ چراکه حدود هیچ صنعتی ثابت نیست و صنعتگری نیست که صنعتش در مرتبه کمال باشد. سخن باارزش فراوان‌تر از سنگدانه است، و می‌توان حتی این‌گونه سخن‌ها را از زبان زنان برده که پای آسیاب کار می‌کنند، شنید (لوکاس ۱۳۷۶، ۷۴).

پتاح حوتپ در زمان بازنشستگی کتاب راهنمای ارتباطی به نام فریضه‌ها<sup>۴</sup> را به زیور طبع آراست، که تا قرن‌ها از آن به عنوان کتاب متن و به طور خاص به عنوان کتاب درسی ارتباطات استفاده می‌شد. تا قرن ششم قبل از میلاد، مطالعات ارتباطی گسترده هنوز قوام نیافته بود و این تحول مقارن با زمانی بود که شهر آتن و دولتمردانش حکومتی دموکراتیک را تأسیس کرده بودند و انتظار داشتند که در انجمن‌های ملی و عامه‌پسند شرکت کنند. آن‌ها به آموزش مهارت‌های<sup>۵</sup> ارتباطی نیاز داشتند، و مشتاق بودند که مربیان و استادانی بیابند که به آن‌ها در این راه کمک کنند. اولین موج خروشان این معلمان که به سمت آتن هجرت کردند سوفسطاییان

---

یعنی «ارتباطات (communications)» که امروزه هم در بیشتر کتاب‌ها، فرهنگ‌های تخصصی یا حتی دانشنامه‌ها به طور مکرر به آن پرداخته می‌شود که بگذریم، می‌توان با مسامحه اذعان کرد که معنای اصلی این اصطلاح تأکید بر سه حوزه پیام، نشانه و محتواست.

معلمان دوره‌گردی که در قرن پنجم قبل از میلاد به آموزش ارتباطات جدلی<sup>۱</sup> و مناظره<sup>۲</sup> روی آوردند و شاگردان بسیاری را در آتن پروراندند و به عنوان اندیشمندان سفسطه‌باز و مغالطه‌نگر شهره شدند) بودند. در سال ۴۷۰ ق.م، سسیلی تباری به نام کوراکس،<sup>۳</sup> که از اساس او را نخستین معلم این حوزه برمی‌شمردند، مطالعه ارتباطات را به مثابه رشته‌ای علمی و به نام معانی و بیان (بلاغت) ابداع کرد و کتابی در زمینه سخنوری عمومی مؤثر تألیف کرد به نام فن بلاغت (رتوریک‌تخنه)<sup>۴</sup> که دربردارنده جزئیات و مطالبی در سازماندهی و کاربردهای احتجاج‌های احتمال‌پذیر بود. سوفیست دیگری که در این مسیر افکار ارتباطی طنین‌افکنی داشت پروتاگوراس – مشهور به پدر مباحثه<sup>۵</sup> – نام دارد. او به پاس تعلیم «آرته» یا فضیلت عملی ارتباطات بلاغی<sup>۶</sup> بلندآوازه شد، در شهرهای مختلف رفت و آمد داشت و در ازای آموزش ارتباطات کلامی<sup>۷</sup> مزد می‌گرفت. او درباره ایزدان می‌گفت:

مرا توان شناختن آن نیست که آیا ایزدان وجود دارند یا نه، و چه صورتی دارند، زیرا چیزهای بسیاری هستند که جلو شناخت را می‌گیرند؛ هم غموض. موضوع و هم کوتاهی عمر انسان (ارمسن و ری، ۱۳۸۷، ۵۶).

سوفیست بعدی که بخشی از این تاریخ سنتی ارتباطات متعلق به اوست کسی نیست جز تئودوروس بیزانسی<sup>۸</sup> که اشکال گفتار چون تجنیس‌ها<sup>۹</sup> – با واژه‌ها بازی کردن – را مطالعه و تدریس می‌کرد. سوفیست مهم دیگر

1. dialectical      2. disputation

۳. برخی از ارتباط‌پژوهان تاریخ‌نگر نام کوراکس (Corax) را در کنار نام تیسایس (Tisias) سخنور قرار می‌دهند و بر این باورند که وی هنر بلاغت یا خطابه را به گورگیاس یونانی آموخت.

4. Rhetorike Techne      5. father of debate      6. rhetorical      7. verbal

8. Theodorus of Byzantium      9. Puns

در این دوران پرودیکوس کئوسی،<sup>۱</sup> بلاغت‌ورز و انسان‌گرای یونانی است، که در مقام کارشناس اولیه و نخستین تحلیلگر حوزه مطالعات ارتباطی «واژه‌ها» یا شاخه لغت‌شناسی<sup>۲</sup> شناخته می‌شود. نقش وی در تاریخ ارتباطات بس عظیم است و در حوزه مطالعات مربوط به ارتباطات گفتاری<sup>۳</sup> از او چنین یاد می‌شود:

پرودیکوس کئوسی، در صرف و نحو، بحث‌های پروتاگوراس را دنبال کرد؛ اجزای کلام را معین ساخت و افسانه‌ای ساخت که موجب خرسندی بزرگان کشور شد؛ زیرا که در آن، هراکلس فضیلت دشوار را بر رذیلت آسان رجحان می‌نهاد (دورانت ۱۳۷۶، ۴۰۲).

در هر حال، سوفسطاییان را باید در شمار حیاتی‌ترین عوامل تاریخ سنتی اجتماعی ارتباطات در یونان قدیم به شمار آورد، چراکه آنان:

صرف و نحو و منطق (زبانی) را برای اروپاییان پدید آوردند، فن جدل را پیشرفت دادند، اشکال برهان و استدلال<sup>۴</sup> را تجزیه کردند و طریقه کشف خطاهای منطقی و راه سود جستن از آن‌ها را به مردمان آموختند. وجود سوفسطاییان انگیزه و سرمشقی شد که سودای مناظره و استدلال را بر روح یونانیان حاکم ساخت. منطق را در (ارتباطات) زبانی و بیان به کار گرفتند و دقت و روشنی اندیشه را افزایش دادند و این موجب شد که علم و معرفت (در ارتباطات بلاغی) به درستی انتقال یابد. نثر در دست آن‌ها صورت ادبی به خود گرفت و شعر وسیله بیان افکار فلسفی شد (۴۰۳).

به یقین، بزرگ‌ترین خدمتگزار مطالعات ارتباطی عصر سنتی یونان قدیم را ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق.م) برمی‌شمرند (Rinard 2001, 21)، او نخستین کوشش‌ها را در مسیر گسترش بلاغت تکمیلی به کار گرفت و در کتابش

---

1. Prodicus of Ceos    2. philology    3. speech    4. argument

ریطوریکا یا فن خطابه، مطالعه<sup>۱</sup> را به منزله «توانایی کشف موارد خاص که شیوه‌های دستیابی به اقناع<sup>۲</sup> را فراهم می‌سازد» تعریف کرد. وی در آغاز کتاب یکم ریطوریکا، در معنای «بلاغت» یا «خطابه» می‌نویسد:

خطابه [بلاغت] همتای جدل است. هر دو به یکسان مربوط به مباحثی است که کمابیش مرتبط با فهم عام تمام اشخاص بوده و به علم معینی تعلق ندارند. از این جهت، تمام مردم کماکان از هر دوی آن‌ها استفاده می‌کنند. چه، همه انسان‌ها تا حدود معینی سعی در بحث مطالب، دفاع از خود و حمله به دیگران دارند. افراد عادی، این اعمال را تصادفی، یا بر اساس ممارست و از روی ملکات اکتسابی انجام می‌دهند. چون هر دو راه ممکن است و می‌توان موضوع را به سادگی و بر طبق نظام معینی به کار برد، زیرا امکان این هست که دلیل موفقیت سخنورانی را که با تمرین از فن خطابه استفاده می‌کنند، یا آن‌ها که خودانگیخته آن را مورد استفاده قرار می‌دهند، بررسی نمود و هر کسی بی‌درنگ خواهد پذیرفت که چنین استفساری کار یک فن است (ارسطو ۱۳۸۹، ۱۷).

بنابراین، بلاغت یا خطابه از نظر ارسطو نوعی عمل نیست، بل حوزه‌ای مطالعاتی است که هنوز هم به ما نوعی انسجام فکری را به منزله زمینه‌ای متمایز اعطا می‌کند. اگرچه ارسطو درباره «احکام بلاغت»<sup>۳</sup> هم دست به نگارش زد، به شدت به آن‌ها وابسته و تا حد بسیار زیادی تابع آن‌ها بود. مثلاً، از نظر او این احکام به پنج مورد بدعت،<sup>۴</sup> آرایش،<sup>۵</sup> سبک،<sup>۶</sup> حافظه،<sup>۷</sup> و اجرا<sup>۸</sup> برای سخنوری و بیان عمومی قابل دسته‌بندی است. البته، در برخی منابع طرز بیان<sup>۹</sup> را هم به آن اضافه می‌کنند که در حین سخنرانی‌های عمومی دربرگیرنده استفاده از صدا<sup>۱۰</sup> و اشاره‌های

---

1. study    2. persuasion    3. canons of rhetoric    4. invention  
5. arrangement    6. style    7. memory    8. performance    9. delivery  
10. voice

اندامی<sup>۱</sup> فرد سخنور<sup>۲</sup> است (مقایسه شود با دیکسون ۱۳۸۹، ۱۸-۱۹). در هر حال، هنگامی که سخنوران دانشگاه‌های اروپایی به‌ویژه در طی دوران قرون وسطی<sup>۳</sup> به واقعیت‌ها و اظهارنظرهای ارسطویی دست یافتند، سه موضوع منطق، بلاغت، و دستور زبان مورد مطالعه و مذاقه جدی واقع شدند. امروزه باقیمانده‌های این سنت می‌توانند در قالب اجرای ارتباطات گفتاری دانش‌پژوهان ارتباطی برای مطالعه و عرضه نمادپردازی در حوزه بیان مشاهده شوند، که در اصل ریشه‌های واقعی آن را باید در عصر باستان<sup>۴</sup> جستجو کرد.

نکته قابل توجه آن‌که مطالعه نظام‌مند علم شنیدن<sup>۵</sup> و گفتار<sup>۶</sup> را هم باید در همین دوران باستان دنبال کرد. مثلاً، پلوتارک<sup>۷</sup>، زندگینامه‌نویس یونانی‌تبار، بازگو می‌کند که دموستن<sup>۸</sup> (خطیب و آموزگار یونانی) صدایی یکنواخت داشت، و هنگامی که لب به سخن می‌گشود لکنت زبانش هویدا می‌شد. به‌واقع، در دوران باستان، هدایت و رسایی بیان ارتباطی سخنوران از جمله دستورات کار بلاغت بود و همانا دموستن تحت سرپرستی بازیگر نمایشنامه‌نویسی به نام ساتیروس<sup>۹</sup> - از جمله گفتاردرمانان آن زمان - با انجام دادن تمرین‌هایی مثل صحبت کردن با سنگریزه در دهان ارتباطات شفاهی‌اش<sup>۱۰</sup> را بهبود بخشید، و توانایی‌های خود در خصوص اقتناع‌ورزی را گسترش داد. اگرچه ناشنوایی در روم و یونان باستان منجر به مرگ ارتباطات بیانی<sup>۱۱</sup> میان افراد می‌شد، علم شنیدن - که امروزه در حوزه ارتباطات انسانی به گوش دادن<sup>۱۲</sup> معروف است و یکی از سرفصل‌های مهم درسی را تشکیل می‌دهد - به عنوان وظیفه‌ای خطیر دنبال شد (Rinard 2001, 22).<sup>۱۳</sup>

---

1. gesture    2. orator    3. Middle Age    4. ancient times  
 5. hearing science    6. speech    7. Plutarch    8. Demosthenes  
 9. Satyrus    10. oral    11. expressive    12. listening  
 13. Rinard, *ibid.*, p. 22.

در قرن هفتم میلادی، زمانی که اسقف سنت جان<sup>۱</sup> از ناحیه بورلی<sup>۲</sup> در آموزش یک کر و لال جهت صحبت کردن موفق شد، کلیسای کاتولیک روم ارتباطات کلامی و آموزش‌های مترتب بر آن را معجزه‌ای طلایی برشمرد. بعدها، با پیشروی و گسترش رمزگان اعمال خیرخواهانه به تدریج دیدگاه‌های معرفتی نسبت به جهان پیرامون و کمک به افراد، هم از نظر ذهنی و هم به شکل عینی، پدیدار شد.

«روزنامه‌نگاری» و «ارتباطات جمعی» هم به عنوان حرفه‌هایی از این دوران سنتی و کلاسیک هماره آغازگر بسیاری از اندیشه‌های فلسفی تاریخی به شمار آمده‌اند. در زمان یولیوس قيصر، نخستین روزنامه جهان با عنوان آکتا دیورنا<sup>۳</sup> (رویدادهای روزانه)<sup>۴</sup> در روم، طی قرن یکم پیش از میلاد به چاپ رسید. در واقع، روزنامه‌ها کمی بزرگ‌تر از گزارش‌های خبری دستی یا چاپ‌شده تصویری-رقومی امروز بودند، که در میدان شهر قرار داده می‌شدند تا همگان را از رخداد‌های اجتماعی، سیاسی، و حتی فرهنگی آگاه سازند. تا پایان قرن هفتم وضع بدین منوال بود، اما با آغاز قرن هشتم میلادی، روزنامه‌هایی که در بیجینگ<sup>۵</sup> (پکن امروزی) چین به چاپ رسیدند، زمینه را برای پذیرش و درک فلسفی از وقایع روز فراهم کردند. روش چاپ به شیوه سنتی گراور چوبی<sup>۶</sup> به خدمت گرفته شد، که فراگرد ارتباطی بسیار وقت‌گیری بود و به صورت فردی به کار می‌آمد و سپس به دور انداخته می‌شد. بدین ترتیب، زمانی که فرماندار شهری گزارش یک خبر را تأیید می‌کرد، تنها شکل بسیار محدودی از روزنامه‌نویسی ظاهر می‌شد. چه، فلاسفه بیان سعی می‌کردند تأییدات

1. Bishop St. John    2. Beverly    3. *Acta Diurna*    4. *Daily Events*

5. Beijing    6. wood blocks

این‌گونه را به قلمرو بحث و جدل کلامی وارد کنند تا بتوانند مقاصد خبر را تبیین<sup>۱</sup> کنند. پس از این دوران، تا آغاز قرن پانزدهم، شکل عمومی اخبار و اقناع به همین صورت تداوم یافت،<sup>۲</sup> تا این‌که در اروپا و با پدیداری دوران روشنگری در قرن هجدهم به‌ویژه در فرانسه که نمایندگان آن تلاش کردند از طریق ارتباطات اجتماعی اثربخش مسائل و مشکلات جامعه را تصحیح کنند، وضع تفکر به طور بنیادی دگرگون شد. ما در حدفاصل قرن پانزدهم تا هجدهم، یعنی قرون شانزدهم و هفدهم، با دوره‌ای از انتقال به تفکر<sup>۳</sup> جدید مواجهیم، که بیشترین نقش در این دوران متعلق به آن دسته از ارتباط‌پژوهانی است که ملازم با نقد و شناخت بهتر پدیده‌های ارتباطی چون حقیقت، کذب، انسان، طبیعت و ... کار و فعالیت‌هایشان را شکل دادند. در قسمت بعد، می‌کوشیم تداوم این دوران تا آغاز هزاره سوم را به طور خلاصه برای رسیدن به پیش‌زمینه‌های درک فلسفه ارتباطات دنبال کنیم.

## ۲.۱. زمینه‌های تاریخی جدید علم ارتباطات؛ اندیشه‌های بنیادین

مورخان ارتباطات زمینه‌های اصلی آرا و دیدگاه‌های معاصر را به طور معمول در فراخنای اولیه اندیشه‌های متفکران اروپایی چون چارلز داروین،<sup>۴</sup> زیگموند فروید<sup>۵</sup> و کارل مارکس<sup>۶</sup> جستجو می‌کنند (راجرز ۱۳۸۷، ۱۶۳-۱۶۵)؛ اما می‌توان اذعان کرد که بستر اندیشه‌های بنیادی جدید علم ارتباطات - که همه می‌دانیم بانیان آن متعلق به دوران

1. explanation

۲. البته ما می‌دانیم که پس از اختراع دستگاه چاپ در میانه قرن پانزدهم یا سال‌های دهه ۱۴۵۰ م، با آغاز مفهومی تحت عنوان اندیشه انتقادی هم از سوی فیلسوفان وقت مواجهیم.

3. enlightenment 4. Charles Darwin 5. Sigmund Freud 6. Karl marx

پیش‌یونانی،<sup>۱</sup> یونانی،<sup>۲</sup> و اسکندرانی<sup>۳</sup> هستند و در آمیختگی دنیای ارتباطات انسانی و بلاغی نقش اساسی داشتند - بیشتر از جنبه‌های ارتباطات انسانی و میان‌فردی قابل توجه و تأمل است. در نظر فیلسوفان و اندیشمندانی نظیر گالیله،<sup>۴</sup> فیثاغورث،<sup>۵</sup> آریستارخوس،<sup>۶</sup> کوپرنیک،<sup>۷</sup> کیپلر<sup>۸</sup> و نیوتن،<sup>۹</sup> و ... ارتباطات مفهومی «فرانزیه‌ای»<sup>۱۰</sup> داشت؛ زیرا این اندیشه‌ورزان در باب «قوانین فلسفه علم»<sup>۱۱</sup> و «ارتباطات هستی‌گرایانه»<sup>۱۲</sup> سخن می‌راندند.

در نظر صاحب‌نظرانی مثل سیسرون،<sup>۱۳</sup> سقراط،<sup>۱۴</sup> کویتیلیان،<sup>۱۵</sup> افلاطون،<sup>۱۶</sup> ارسطو<sup>۱۷</sup> و ... ارتباطات معنایی «آموزشی» داشت. چنان‌که پیش‌تر هم ذکر کردیم، این فیلسوفان آغازین و متفکران هم‌عصرشان از طریق علم معانی بیان یا بلاغت و شیوه‌های عرضه آن به این اصل واقف شدند که «زبان و ارتباطات بیانی» تنها ابزار ارتباطی انسانی است که

۱. در تمدن‌های مصر و بین‌النهرین پدیدار شد، و برجسته‌ترین روش در این دوران مطالعه نظام‌مند «طبیعت» بود و چشمگیرترین وضعیت خلق «اساطیر» و نظام‌های ارتباط‌شناسی اندیشه اخترشناسی تلقی می‌شد.

۲. در این دوره ماهیت فلسفی مجموع «نظریه‌های منظومه شمسی» شکل گرفت، و فیلسوفان یونانی تابع این رهیافت بودند که عالم یا طبیعت «نظمی عقلی» و پایه‌ای «خردورزانه» دارد و انسان می‌تواند آن را کشف و ادراک کند.

۳. در این عصر، مطالعه «ارتباط انسان» و مسائل فیزیک و نجوم به اوج خود رسید، و کاربرد علم هندسه و اکتشاف «نظریه‌های زمین‌شناسی» بنیان بسیاری از اندیشه‌های ارتباطی-عقلی واقع شد.

4. Galile 5. Pythagoras 6. Aristarchus 7. Copernicus 8. Kepler  
9. Newton

۱۰. meta-theoretical؛ در این دوران مجموعه‌ای از احکام مسلم قابل قبول بودند که از طریق «تصدیق‌های پیشفرض‌نگر» ارتباطی به وجود می‌آمدند. در نظر این‌گونه تصدیق‌پذیری بوده که عناوین قیاسی به بحث و نظر کشانده می‌شد.

11. laws of science philosophy 12. existentialist 13. Cicero 14. Socrates  
15. Quintilian 16. Plato 17. Aristotle



انسان‌ها را با فرهنگ‌های گوناگون آشنا و حتی فلسفه نحوه اندیشیدن آن‌ها به زندگی‌شان را هم تعیین می‌کند.

لیک، با گذشت زمان تعهدات آن‌ها به این حوزه چونان میراثی به نسل بعدی سپرده شد و سرانجام دوره‌ها و متفکران جدید ارتباطی فرارسیدند. به دیگر روی، با تکامل علم<sup>۱</sup> و روش‌های علمی<sup>۲</sup> در طی قرون وسطی به دنبال انحطاط و زوال امپراتوری روم، فرارسیدن عصر رنسانس<sup>۳</sup> یا نوزایی، گرایش به موازین کهن یونان و روم نام دیگر «تمدن اروپایی» قلمداد می‌شود. مثلاً، تکوین سده‌های تاریک، سیر عقلانی قرون وسطی، علوم اسلامی و تأثیرات اجتماعی-فرهنگی آن و چیرگی پیوسته بر علوم طبیعی، نخستین جنبش‌های ارتباطی را در قالب مکتب انسان‌گرایان<sup>۴</sup> پدید می‌آورد. با نضج اندیشه‌های نظری-عملی فیلسوفان جدیدتری چون فرانسیس بیکن<sup>۵</sup>، رنه دکارت<sup>۶</sup>، دیوید هیوم<sup>۷</sup> و ... تأثیرات روش‌شناسانه فلسفه اندیشه‌های ارتباطی روزآمد و کاربردی‌تر شد. یوهان گوتنبرگ<sup>۸</sup> با اختراع ماشین چاپ جرئت نظریه‌ورزی در باب ارتباطات اجتماعی<sup>۹</sup> و آزادی بیان<sup>۱۰</sup> را در بین فیلسوفان روزنامه‌نگار گسترش داد و موجب پدیداری مطبوعات انتقادی شد. تلاش‌های اصیل جان میلتون<sup>۱۱</sup> شاعر معروف انگلیسی‌تبار، در زمینه بیان و رهایی‌های مترتب بر آن به توسعه عمیق «فلسفی اندیشیدن» در باب «مطبوعات» به دنبال این دوران پا به عرصه ظهور نهاد.

در طی این مسیر و با ورود کسانی چون ولتر<sup>۱۲</sup>، روسو<sup>۱۳</sup>، کارلایل<sup>۱۴</sup> و

1. evolution of science    2. scientific    3. Renaissance

4. humanists school    5. Francis Bacon    6. René Descartes

7. David Hume    8. Johann Gutenberg    9. social

10. freedom of expression    11. John Milton    12. Voltair    13. Roussoau

14. carlyle

سرانجام مارکس، البته تا پایان قرن هجدهم، مفاهیم کلیدی رسانه‌گرایی و افکار عمومی<sup>۱</sup> مطرح شدند و برداشت دیگری از سیاست را به وجود آوردند، و این نقطه عطفی شد در آغاز پدیداری مطالعات<sup>۲</sup> ارتباطی؛ از طرف دیگر، داروین و فروید به شکل تجربی و زیمل<sup>۳</sup>، تارد<sup>۴</sup>، و وبر<sup>۵</sup> دو نوع سبک آموزشی و راهبردی را در دانشگاه‌های اروپایی گسترش دادند که در نهایت منجر به ظهور «مکتب ارتباطات» اروپایی شد. باید اذعان کرد که پس از ساز و کارهای ارتباطی فعالیت‌های اروپاییان و با آغاز قرن نوزدهم و نضج بیشتر اندیشه‌های فلسفی در این دوران، «ارتباطات» یک «علم معنایافته» تلقی شد. با شروع جنگ جهانی اول، «نظام تبلیغات سیاسی» عرصه‌ای مشحون از پیام‌های ارتباطی شد و درک حرفه‌ای آن برای بسیاری از فرماندهان و اربابان سلطه‌گر دغدغه‌ای فراگیر پیدا کرد. اما جنگ جهانی دوم، زمینه‌های تخصصی و تشکیلاتی مطالعات اندیشه‌ورانه ارتباط‌پژوهان کلاسیک و اولیه‌ای چون هارولد دوایت لاسول<sup>۶</sup>، پاول فلیکس لازارسفلد<sup>۷</sup>، کورت لوین<sup>۸</sup>، و کارل آیور هاولند<sup>۹</sup> را از طرف رؤسا، مدیران و ناظران وقت دانشگاهی فراهم کرد. چنان‌که می‌دانیم، پایه‌های تاریخی این مطالعات به فعالیت‌های اجتماعی-علمی دانشگاه شیکاگو و پس از آن مکتب شیکاگو<sup>۱۰</sup> و خدمات اندیشمندان بزرگی چون چارلز هورتون کولی<sup>۱۱</sup>، جورج هربرت مید<sup>۱۲</sup>، رابرت اِزرا پارک<sup>۱۳</sup> و ... بازمی‌گردد (شرام ۱۳۸۱، ۳۶-۵۴).

تا پایان قرن بیستم و آغاز هزاره سوم که با نقش و ساخت بسیار حیاتی

- 
1. public opinions    2. studies    3. Simmel    4. Tarde    5. Weber
  6. Harold Dwight Lasswell    7. Paul Felix Lazarsfeld    8. Kurt Lewin
  9. Carl Iver Hovland    10. Chicago School    11. Charles Horton Cooley
  12. George Herbert Mead    13. Robert Ezra Park

علم ارتباطات<sup>۱</sup> و مطالعه ارتباطات انسانی<sup>۲</sup> در شکل جدید آن مواجه می‌شویم، هنوز حرکات مهم و تاریخی این حوزه رو به تکامل و تحول است! از یک سو، مکاتب ارتباطی و ریشه‌های باورمندانه درون آن‌ها اساس تلقی می‌شود و از سوی دیگر، فلسفه حضور و توجه به نظریه‌ها و اندیشه‌های صاحب‌نظران یک مکتب. در نگاه فلسفی به نظریه‌ها و اندیشه‌های ارتباطی تا آغاز هزاره سوم، نام چندین فیلسوف که از دیدگاه فلسفه محض و مسائل تبیینی آن به «ارتباطات» نگریسته‌اند، بیش از سایر فیلسوفان معاصر به چشم می‌خورد؛ کسانی نظیر: هانس گئورگ گادامر،<sup>۳</sup> مارتین هایدگر،<sup>۴</sup> کارل یاسپرس،<sup>۵</sup> هانا آرنه،<sup>۶</sup> یورگن هابرماس،<sup>۷</sup> امانوئل لویناس،<sup>۸</sup> موریس مرلوپونتی،<sup>۹</sup> رومن یاکوبسون،<sup>۱۰</sup> میشل فوکو،<sup>۱۱</sup> جین گبسر،<sup>۱۲</sup> خوزه اورتگا ای گاست،<sup>۱۳</sup> میخائیل باختین،<sup>۱۴</sup> دونالد دیویدسون،<sup>۱۵</sup> نیکلاس لومان،<sup>۱۶</sup> ارنست کاسیرر،<sup>۱۷</sup> ویلیام جیمز،<sup>۱۸</sup> ریچارد رورتی،<sup>۱۹</sup> چارلز ساندرز پیرس،<sup>۲۰</sup> اِلسدیر مک‌ایتایر.<sup>۲۱</sup>

البته، از نظر دور نداشته‌ایم که امروزه «نظریه‌های ارتباطات» به طور مستقل در هفت سنت اجتماعی-روان‌شناختی، سیبرنتیک (فرمانشی)،

#### 1. Communication Science

۲. در جهان امروز ارتباطات انسانی از جمله حوزه‌های بسیار وسیعی تلقی می‌شود که شاخه‌ها و گرایش‌های متعددی پیدا کرده است، و همواره مورد توجه هر دو عرصه فلسفه و ارتباطات است.

3. Hans Georg Gadamer    4. Martin Heidegger    5. Karl Jaspers  
 6. Hannah Arendt    7. Jürgen Habermas    8. Emmanuel Levinas  
 9. Maurice Merleau-Ponty    10. Roman Jakobson    11. Michel Foucault  
 12. Gean Gebser    13. Jose Ortega y Gasset    14. Mikhail Bakhtin  
 15. Donald Davidson    16. Niklas Luhmann    17. Ernst Cassirer  
 18. William James    19. Richard Rorty    20. Charles Sanders Peirce  
 21. Alasdair MacIntyre

بلاغی، نشانه‌شناختی، اجتماعی- فرهنگی، انتقادی و پدیدارشناختی در چهار گروه مفهومی ارتباطات میان‌فردی، گروهی و عمومی، جمعی، فرهنگی و میان‌فرهنگی قرار می‌گیرند، که با این‌که هنوز تمامی آن‌ها مورد تحلیل فلسفی قرار نگرفته، لیک محور توجه و بخشی از توجه نزدیک به جهان‌بینی‌های فلسفی بوده‌اند. از این رو، مقایسهٔ مضامین کلیدی مشترک شاید یکی از راه‌های جدید توصیف در این زمینه باشد (Griffin 2009, chapter 4).<sup>۱</sup> پس از این گذر تاریخی بر مفهوم «علم ارتباطات» و توجه به مطالعات تکمیلی، در ذیل به تبیین چیستی و ماهیت فلسفهٔ ارتباطات می‌پردازیم، و سپس به مباحث بعدی خط سیر جستار حاضر روی خواهیم نمود.

در باب چیستی و ماهیت «فلسفهٔ ارتباطات» در سه دههٔ اخیر بسیار گفته‌اند، نوشته‌اند، و سخن کاویده‌اند (برای مرور ر. ک به: Lanigan 1992; 1998; 1999; Baer 1989; Radford 2005; Anderson 1996; 2004). مثلاً، در نظر یوجین پتر، زمینه‌های اهمیت و چرایی نگاه فلسفی به ارتباطات و مسائل نظری آن از آشنایی بنیادی با رویکردهای خردورزانهٔ فیلسوفان ارتباطی آغاز می‌شود. چراکه به باور او عقاید و اندیشه‌های اساسی در این نظرگاه می‌تواند در چهار بخش: عمل‌گرایی،<sup>۲</sup> تأویل،<sup>۳</sup> ارتباطات وجودگرایانه،<sup>۴</sup> و ارتباطات پیش‌تأملی<sup>۵</sup> متمرکز شود.

نمونهٔ دیگر ردفور (۲۰۰۵) است که اثرش با عنوان مستقل در باب فلسفهٔ ارتباطات<sup>۶</sup> بسیار مطرح شد. به نظر او ما در پنداشت فلسفی به

۱. البته‌گرفین در همین اثر و پس از مرور هفت سنت در فصل چهارم، در پایان فصل «سنت اخلاقی» راه هم مبتنی بر آموزهٔ مرام‌نامهٔ انجمن ملی ارتباطات به سنت‌های نام‌برده می‌افزاید.

2. pragmatics 3. hermeneutics 4. existential 5. pre-reflective

6. *On the Philosophy of Communication*

ارتباطات، با حاکمیت بی‌چون و چرای ارتباطات مواجهیم. عمده تمرکز او در این نگاه توجه به مفاهیم کلیدی ذیل است: فلسفه ناهشیار،<sup>۱</sup> ارتباط‌گر ضعیف،<sup>۲</sup> فروپاشی<sup>۳</sup> ارتباطی، گفتمان نشانه‌شناسانه،<sup>۴</sup> تجربه،<sup>۵</sup> ذات<sup>۶</sup> و ارتباط، و درک<sup>۷</sup> ارتباطی.

در دانشنامه نظریه ارتباطات<sup>۸</sup> (۲۰۰۹) مدخلی تحت عنوان فلسفه ارتباطات به قلم بریانکل جی. چانگ<sup>۹</sup> آمده که تا حدی ما را قانع می‌سازد که این مبحث بسیار مهم را با دقت نظر بیشتری تصریح و دنبال کنیم (Littlejohn & Foss 2009, vol 2, 751-754). او در آغاز بحث خود در باب نیاز به منظور فهم شخصی به فلسفه خویشتن هر فرد در فردیت‌یافتگی و بودن<sup>۱۰</sup> برای شدن<sup>۱۱</sup> می‌نویسد:

هر شخصی برای خودش فلسفه‌ای دارد و بنابراین تمام انسان‌ها به فلسفه ارتباطات نیاز دارند. این نگاه، همه پرسش‌ها و پاسخ‌های یک شخص درباره نحوه تفکر و اعمالش در یک ارتباط را در بر می‌گیرد. اما چنین طرز فکری غیرمنطقی و به‌یقین فلسفی نخواهد بود! (Chang 2009, 751).

به نظر می‌رسد که چانگ در نقطه آغازین نوشتارش پیش از هر چیز به ساختارشناختی<sup>۱۲</sup> فلسفه ارتباطات از فلسفه غیرارتباطات توجه دارد و کمتر به فهم متعارف<sup>۱۳</sup> همگانی در این زمینه ارج می‌نهد. وی در ادامه بر این باور تأکید می‌کند که اگرچه ما درباره موضوعات متعدد و اساسی زندگی مان نظیر دین، سیاست، زیبایی، اخلاقیات، حقیقت، معنای زندگی

---

1. philosophy of unconscious    2. poor communicator    3. breakdown  
 4. semiotic discourse    5. experience    6. essence    7. understanding  
 8. *Encyclopedia of Communication Theory*    9. Brian G. Chang  
 10. being    11. becoming    12. cognitive structure    13. common sense

و ... که به مفهوم فلسفی نزدیک می‌شوند عقاید و دیدگاه‌هایی داریم، تنها تعداد کمی از این موضوعات درک درستی از فلسفه وجودی فرد و خودشان عرضه می‌کنند. همچنین تعداد کمتری می‌دانند که فلسفه ارتباطات چیست یا چه باید باشد.

از این رو، فلسفه ارتباطات هم مانند بیشتر فلسفه‌های دیگر از جمله فلسفه علم، فلسفه هنر، فلسفه فیزیک یا فلسفه ذهن، به طور قطعی نقطه آغازی برای رسیدن به موضوعات و عقاید بنیادی در حوزه ارتباطات است. چنان‌که می‌دانیم، اگر دانش ما از فلسفه ارتباطات شامل موضوعاتی چون داشتن، انتقادپذیری، و حقیقت‌جویی نباشد، هیچ ارزشی ندارد. نیز به شرط آن‌که فلسفه ارتباطات را تا حد زیادی فلسفه مضاف تلقی نکنیم و به وجود مستقل آن به منزله یک حوزه علمی جدید رو به رشد و تزاید اعتقاد داشته باشیم. ما بنیان بحثمان را در این نوشتار از دیدگاه چانگ دنبال می‌کنیم. او تصریح می‌کند که اگر قرار باشد برای شناخت فلسفه ارتباطات، روی اهداف به دست آمده از آن متمرکز شویم، باید با نظرات و اندیشه‌های گوناگون آشنا شویم، ادعاهای موجود در آن‌ها را واکاوی و انتقادهای برآمده از آن‌ها را تحلیل کنیم؛ سپس قادر خواهیم بود به فهم درستی از ماهیت فلسفه ارتباطات و مضامین دربرگیرنده آن برسیم. پس توجه به ریشه‌های تاریخی نخستین گام صحیح در این زمینه است.

تا میانه قرن بیستم، موضوع مستقلی به نام «فلسفه ارتباطات» وجود نداشت؛ اگرچه در طول قرن‌ها عقاید مختلفی موجب شکل‌گیری طرح اولیه این زمینه موضوعی شد.<sup>۱</sup> حتی قبل از تاریخ دوران

---

۱. اگر نگاهی معرفتی به برخی از این دیدگاه‌ها داشته باشیم، حرکت مهم و حتی بنیادی